

**МИ
ПАМ'ЯТАЄМО...**

**Електронний
лінгвомеморіальний
альманах**

Хмельницький 2021

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології

Ми пам'ятаємо...

Електронний лінгвомеморіальний альманах

Матеріали круглого столу
Всеукраїнської науково-практичної
конференції
«Проблеми філології: історія та сучасність»
(Хмельницький, 19 лютого 2021 року)

**Ми пам'ятаємо : електронний лінгвомеморіальний альманах. Упорядник
Торчинський М. М. Хмельницький, 2021. 47 с.**

Матеріали круглого столу Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Проблеми філології: історія та сучасність» (19 лютого 2021 року)

Рекомендовано до друку рішенням кафедри української філології
Хмельницького національного університету (протокол № 12 від 5 квітня 2021 р.)

У першому випуску альманаху подано спогади про відомих мовознавців
України Петра Семеновича Дудика, Віталія Вікторовича Жайворонка, Святослава
Йосиповича Караванського, Валентину Миколаївну Литовченко, Валентину
Ісидорівну Перебийніс, Ганну Романівну Передрій, Олександра Даниловича
Пономарева, Віру Юріївну Франчук.

ЗМІСТ

Передмова.....6

*Дудик
Петр Семенович*

**ПАТРИОТ. НАУКОВЕЦЬ.
УЧИТЕЛЬ**

Павлушенко О. А. 7

*Жайворонок
Віталій Вікторович*

**В. В. ЖАЙВОРОНОК –
ЛЕКСИКОГРАФ,
ЛЕКСИКОЛОГ,
ЕТНОЛІНГВІСТ**

Торчинський М. М. 12

**ПОЧЕСНИЙ ПРОФЕСОР
УМАНСЬКОГО
ПЕДУНІВЕРСИТЕТУ**

Розгон В. В. 18

*Караванський
Святослав Йосипович*

**СВЯТОСЛАВ
КАРАВАНСЬКИЙ:
БІОГРАФІЧНИЙ ПОРТЕТ
У ПРОФІЛЬ**

Фаріон І. Д. 21

*Литовченко
Валентина Миколаївна*

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ

*Кухар Н. І.,
Прокопчук Л. В.* 26

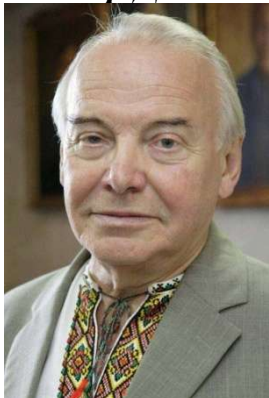
*Перебийніс
Валентина Ісидорівна*

*Передрій
Ганна Романівна*

*Пономарів
Олександр Данилович*

*Франчук
Віра Юрійвна*

**В. І. ПЕРЕБИЙНІС –
ФУНДАТОР
СТРУКТУРНО-
МАТЕМАТИЧНОЇ
ЛІНГВІСТИКИ**

Голубова Н. В. 30

**Г. Р. ПЕРЕДРІЙ –
НАУКОВЕЦЬ-
МЕТОДИСТ, УЧИТЕЛЬ
УЧИТЕЛІВ**

Ярмоленко Г. А 34

**ІЗ ГРОНА
ШІСТДЕСЯТНИКІВ
(СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ)**

Мацько В. П. 37

**ВІРА ЮРІЇВНА
ФРАНЧУК – (НЕ)ПРОСТО
ЛЮДИНА, ДРУГ,
НАУКОВЕЦЬ**

Денисюк В. В. 42

Денисюк В. В.
(Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини)

ВІРА ЮРІЇВНА ФРАНЧУК – (НЕ)ПРОСТО ЛЮДИНА, ДРУГ, НАУКОВЕЦЬ

Франчук Віра Юріївна (1932–2019) – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, авторка першої наукової біографії О. О. Потебні, а також понад 250 праць у царині історії української та російської мов, текстології, літописання.

Завжди складно писати про когось у минулому часі. Єдиним позитивним моментом цього залишається тільки те, що ти був знайомим із людиною, яка кардинально змінила твою життєву стежу. Можливо, з вісі часу по-іншому сприймаються гострі кути, що вже й видаються не такими гострими, а радше через максималізм неправильно зрозумілими.

Для мого наукового життя Людиною-дороговказом стала Віра Юріївна Франчук. Переглядаєш нині біографічні дані на сайті Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, в енциклопедії «Українська мова», кругом, де можеш щось знайти про відому філологиню, – а інформація традиційна, суха, її не так і багато. Народилася, закінчила виш, прийшла на роботу в Інститут мовознавства, захистила кандидатську, докторську, автор монографій, лауреат премій ... Відданість Віри Юріївни робочій альма-матер приголомшує – пропрацювала в Інституті майже 61 рік!!! Мало хто нині всидить стільки на одному місці, та й для когось це може бути тривалішим, аніж життя.

Моєму знайомству з Вірою Юріївною – чверть століття. Розпочалося воно зі студентської лави, коли на 5 курсі інституту тоді не відома мені лекторка прийшла читати курс «Загальне мовознавство». Віра Юріївна вирізнялася від «місцевих» уже тим, що з усього «предметного» начиння мала тільки план заняття. Це попервах здивувало, а коли вона розпочала лекцію, все стало на свої місця – жодних матеріалів їй не потрібно було, оскільки це була Людина-енциклопедія, яка мала відповідь на будь-яке мовознавче запитання. Мовознавче – мало сказати, бо ж постійно підтверджувала думки прикладами з давньої літератури та історії.

Інформації було настільки багато, що наш, тоді ще науково несформований, мозок «закипав», відмовлявся сприймати, блокував, бо окремі положення перекреслювали те, що вчили з історії української мови чи сучасної української літературної мови на попередніх курсах.

«Народний» спротив, що зрідка виникав на такі питання, вирішувало толерантне, педагогічно виважене розуміння і ставлення Віри Юріївни. Жодного підвищення голосу, жодного слова образи ... «Будь ласка, це Ваша думка. Тільки доведіть її», – казала, бо дуже не любила голослівства. Факти мали бути науково доведеними, а не почерпнутими з «жовтої» преси чи популярних у другій половині 90-х минулого століття брошурок-шарлатанок, особливо з питань походження та історії української мови. Віра Юріївна апелювала до академічної науки, різних джерел, що могли хоча б якось запустити промінець світла в наші темні наукові душі.

Пам'ятаю, що апогеєм послугувало заняття, на якому професорка розповідала про розвиток вітчизняного мовознавства в ХІХ ст., зокрема про В. Григоровича, Й. Бодяньського, П. Лавровського, О. Потебню та ін. Власне, найбільше зацікавила діяльність Й. Бодяньського з опрацювання і видання пам'яток, що уможливило їх доступ широкому загалу для різних досліджень. От тоді Віра Юріївна і запропонувала ознайомитися з «Історією русів» (видання 1846 р., підготовлене Й. Бодяньським), мовляв, «суперечлива пам'ятка, яку досліджують переважно літературознавці та історики. А якщо спробувати студіювати мову?» Завдання отримав, але підготовка мене як діяхроніста бажала бути кращою, бо ж попервах і справді видалося, що то суцільна російщина. Мабуть, тільки після третього прочитання почало потихеньку приходити мовознавче прозріння: ось же вони – фонетичні, морфологічні, лексичні риси української мови! «Так їх мало для повноцінного дослідження», – заявив Вірі Юріївні, на що отримав відповідь: «А Ви цікавилися, хто автор пам'ятки? Яка мовна ситуація була в цей час? Яка прагматика цього тексту взагалі?» Як кажуть, настав перший момент істини: я починав розуміти, що відірвано досліджувати ту чи ту проблему не можна, оскільки висновки у кращому разі будуть проміжними, у гіршому – просто надуманими. Два дні ми спілкувалися про методику вивчення пам'яток. Для прикладу Віра Юріївна розповідала про свої наукові пошуки зі «Словом о полку Ігоревім», Київським та Галицько-Волинським літописами. До наступного приїзду професорки отримав завдання – підготувати статтю про фонетичні особливості «Історії русів».

Навесні 1997 року точилися вже предметні розмови. Віра Юріївна скрупульозно перевірила кожен приклад не тільки на правильність виконання, але й на паспортизацію (це привчала робити паралельно з опрацюванням пам'ятки) і точність передачі давнього тексту (якось довелося бути присутнім, коли Інна Петрівна Чепіга критикувала одне видання ділових текстів за неправильне

відтворення з оригіналу: «Це ж стільки помилок відтепер піде в наукові дослідження!»). Закономірно, що проти більшості слів з'явився знак питання. Але він не просто там «завис», а з відповідним коротким коментарем та покликанням на той чи той словник. Докладніше мені довелося з'ясовувати згодом, бо що ж в Умані можна було знайти, коли філологічний факультет кілька років як започаткували. Бібліотека була багата тільки на «Этимологический словарь русского языка» Г. П. Циганенко та перший том «Етимологічного словника української мови». Це стало ще одним поштовхом до комплексного формування мене як науковця: я розпочав шукати і купувати словники й необхідну фахову літературу, хоч поки не було вирішено питання з подальшим працевлаштуванням.

Непомітно у клопотах збігло літо. Осінь розпочав у рідній альма-матер на кафедрі української філології. І чи не карма?! Читати довелося історичну граматику та загальне мовознавство. Як кажуть, усі карти в руки для підвищення інтелектуального рівня. Восени знову приїхала Віра Юріївна читати студентам лекційний курс із загального мовознавства (я вів за нею практичні заняття). Але про мене вона не забула. Інший статус – тож інші вимоги, тому й розпочала ліпити образ майбутнього дисертаційного дослідження, тим паче що «захищені» на кафедрі обраховувалися кількома пальцями однієї руки. Пам'ятка одна – діапазон тем широкий: від її мовних особливостей загалом до конкретного рівня чи системи, аж поки не зупинилися на пропріативах – «Онімія “Исторіи русовъ” у контексті українського ономастикону». До цього я вже встиг ознайомитися з багатьма працями Віри Юріївни, переконатися в їхній науковій глибині, проте тільки після визначення з ономастичним вектором своїх подальших студій дізнався, що в арсеналі професорки є й розвідки з історичної антропоніміки «Питання становлення українських прізвищ» (1962) та «Українські особові назви XVII ст.» (1965).

Від'їжджаючи, Віра Юріївна дала номер домашнього телефону та окреслила короткий алгоритм дій: звітувати про виконану роботу раз на місяць, телефонувати можна до 22.00. Цікаво, що «невиконання» оберталось бумерангом: професорка знаходила час і можливість сама потелефонувати або на кафедру, або іншим членам кафедри, аби перепитати, чи працюю я над дослідженням, чи не всунув нікуди своєї голови. Отак я опинився під своєрідним ковпаком центру і периферії.

Усі добре пам'ятають науковий інформаційний голод кінця 90-х – початку 2000-х: листи про той чи той науковий захід украї рідко потрапляли до нас. Величезним бонусом у цій ситуації знову ж таки стала Віра Юріївна, яка постійно повідомляла про різного рівня мовознавчі та іншого спрямування конференції. І першою немовознавчою конференцією, яка з легкої руки Віри Юріївни отримала міждисциплінарний статус, поповнившись лінгвістичною секцією, були «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні», що до цього вже мали семирічну традицію (проводили 7 разів і видрукували 7 випусків збірника наукових праць).

Прикметно, що з 8-ої конференції (1999) постійну участь у роботі секції брали і члени кафедри української мови. Однак то була б не Віра Юріївна, якби обмежилася тільки Уманню. З кожним роком географія секції розширювалася, так що в добротні роки тут презентували результати своїх досліджень представники академічних інституцій Києва і Львова та багатьох українських освітніх вишів.

Вернадка, стародруки ... Потихеньку вимальовувалася робота, допоки Віра Юріївна не запросила взяти участь у конференції, яку 19 грудня 2000 року проводив Інститут мовознавства і яка була присвячена 95-річчю від дня народження та 5-річчю від дня смерті М. А. Жовтобрюха. Після виступу очільник секції В. В. Німчук коротко зауважив: «Нічого з цього не вийде, бо пам'ятка написана російською мовою». Подальше обговорення з Вірою Юріівною вектора кандидатського дослідження затяглося на півроку. Майже в кожній розмові вона, ставлячи себе за приклад, резюмувала: «А Ви робіть далі. На моєму захисті також один опонент був “проти”».

За ці півроку побував у Львові на конференції, де Дмитро Григорович Гринчишин, Ірина Йосипівна Ощипко, Левко Михайлович Полюга, Уляна Ярославівна Закревська підтримали та наполягли на продовженні студіювання пам'ятки, оскільки «не гоже комусь дарувати своє, особливо що стосується нашої історії та мови». Саме у Львові виникла ідея поставити «Історію русів» у низку однорідних текстів, що автоматично зніме різкий мовний контраст, бо ж більшість українських авторів XVIII ст. послуговувалися проросійським варіантом української мови, орієнтованим на тодішнього російського читача. Тож із лютого 2001 року робота набрала інших обертів, так що на осінь 2002 року вже проходив попередній захист.

Віра Юріївна повністю підтримала таку наукову свободу, допомагала порадами, домовлялася про консультації з відомими ономастами. Кожна зустріч у 702 кабінеті розпочиналася із запитання «Чи вже готова робота до обговорення?», далі йшов чай чи кава, до яких дбайлива господиня подавала печиво або тістечка, не забуваючи за цією «теплою» справою вставити «А Ви ще цю книгу використовували?» та нагородити інформаційним листом нової конференції. Хоч на мою участь у конференціях у Віри Юріївни було своє бачення. Вона часто повторювала до захисту кандидатської і під час написання докторської: «Уже досить їздити. Пора писати».

Щоб відчутти смаленого наукового вовка, попередній захист, крім Умані, проходив ще раз у відділі загальнославистичної проблематики і східнослов'янських мов. З часом розумієш, що то було не надумане керівником покарання, а шабля наукового сходження, коли фахівці вищого гатунку не «зарубають», а стануть тобі консультантами з цінними безкоштовними порадами. Після цього захисту основний уже видався звичайною формальністю.

Віра Юріївна турбувалася за все: і про опонентів, і про провідну організацію, і про відгуки, і про виступ, і про супровід документів ... Здавалося, якби могла, сама б усе зробила. Так, до речі, сталося з відгуком провідної організації, який неправильно засвідчили печаткою, і Віра Юріївна контактувала з ректором Одеського національного університету імені І. І. Мечникова про виправлення та передачу на Київ першого аркуша відгуку.

Захист мав би принести заспокоєння. Але не у випадку з Вірою Юріївною. Промоніторивши лінгвістичну україністику, шанована професорка зупинилася на історичній фразеології і запропонувала дослідити динамічні процеси в цій підсистемі української мови впродовж XI–XVIII ст. Тож з осені 2003 року розпочалася нова ера в моєму науковому житті.

Віра Юріївна продовжувала далі приїжджати в Умань читати лекції. Щоразу ми зустрічалися в її кімнаті в гуртожитку. Як завжди, чай, печиво, задушевна бесіда і ... наука. Вогонь того вулкану науки, що став еством професорки, потихеньку запалював нас. Відбувалася непомітна передача естафети: комплексне, а не фрагментарне наукове сприйняття проблеми, наукова відповідальність, наукова глибина, увага до найменших дрібниць, наукова об'єктивна критика. За ці роки наука настільки стала моєю органічною складовою, що кожна писанину оцінюю крізь призму Віри Юріївни: чи правильно паспортизував? Чи правильно набрав давній текст? Чи проаналізував думки всіх, хто займався цією проблемою? Чому саме це, а не інше значення реалізує слово в контексті? Чи засвідчено зміни в семантичній структурі? Чи провів паралелі з іншими слов'янськими мовами? Чи зберігає слово традицію вживання? Чи перейшло в пасив?.. Уже самостійно обираючи платформу для презентації результатів своїх досліджень, звернув увагу, що Віра Юріївна не досить часто гостя на конференціях в Україні. Якогось разу заговорили і про це, на що отримав відповідь: «У мене багато запрошень із-за

кордону. В Україні теж приїжджаю тільки на запрошення, бо ж не можна всюди встигнути. Яка тоді якість підготовленого виступу, якщо таких буде кілька десятків на рік? Я обираю для себе 4–5 конференцій, куди ретельно готуюся. Зрозуміло, що це конференції, близькі моїм науковим інтересам». Так професорка актуалізувала в моїй науковій площині відоме

гасло «краще менше, та краще». Але подорожувати любила. Якось запитала, чи не маю інформації про конференції в Білорусі. На часі була тільки VII Міжнародна наукова конференція «Славянская фразеология в синхронии и диахронии» в Гомелі, узяти участь у якій і запропонував Вірі Юріївні. Так уже я став причетним до знайомства наприкінці жовтня 2014 року В. Ю. Франчук із метрами білоруської лінгвістики Володимиром Івановичем Ковалем, Василем Васильовичем Шуром, Миколою Павловичем Антроповим.

Віра Юріївна була досить ергономною, ніби боялася завдати іншим клопоту своєю присутністю. «Я сама» – ніби про неї: сама приїду, сама поселюся, сама приготую поїсти ... Одного разу я поїхав на автовокзал і придбав квиток на Autolux до Києва, попередив водія, що місце зайняте і щоб жодних коштів з пасажирки вони не брали. Віра Юріївна спокійно поклала речі, перепитала у водія вартість квитка, підійшла до мене і, даючи гроші, сказала: «Я сама в змозі оплатити проїзд. От коли Ви отримуватимете стільки, скільки я, тоді поговоримо».

Прикметно, але Віру Юріївну не можна було зустріти за «миттям кісточок». Ні, вона «сікла» все, але на те то і її думка, щоб залишатися при ній. Тільки зрідка не при всіх вона дозволяла незначні коментарі, дивуючись, як люди можуть марнувати час на не варте уваги. Дуже сміялася з усього того мишачого вовтузіння, на що завжди додавала: «Хай собі роблять. Їм більше треба, а нам робити своє». На жаль, більшість моїх колег-мовознавців, зустрівши «по одьожке» невисоку на зріст жінку, так і не змогли піднятися на вищий її рівень – розум.

Віра Юріївна стала для мене символом науковості. Символічно, мабуть, що перейшла вона в інший вимір саме на Сорок святих, залишивши нам у спадок неоціненні наукові доробки, Потебніану, а також жарини того вулкану, що не дають згаснути українській лінгвістиці.